

VIKTOR KUDĚLKA

ŽANROVÉ PROMĚNY PREŠERNOVY POEZIE

Básnické dílo Prešernovo má v dějinách slovinské literatury i slovinské společnosti podobný význam jako slovesná tvorba Mickiewiczova, Puškinova nebo Máchova pro společenský a literární vývoj polský, ruský nebo český. Historické zásluhy Prešernovy o rozvoj kultury a celého národního života Slovinců, žijících po staletí v podmínkách národnostního i sociálního útisku, jsou však o to větší, že jeho dílo vznikalo v prostředí po mnoha stránkách vývojově opožděném a plnilo tam úkoly, na jejichž řešení se v jiných národních literaturách podílelo kolektivní úsilí několika buditelských generací.¹

Až do Prešerna slovinská literatura vlastně jen živořila — jazykově, myšlenkově i umělecky — nemajíc po smrti Antona Tomaže Linharta (1795) a Valentina Vodnika (1819) významnějších představitelů. Literární produkci tvořily tehdy jen modlitební knihy, katechismy, životy svatých a několik slovinských gramatik, z nichž pouze gramatika Kopitarova, psaná německy, měla větší význam pro jazykové obrození Slovinců. A tak teprve Prešernem vstoupil do slovinské literatury skutečný básník, myslitel, bojovník a svrchovaný tvůrce. V jeho tvorbě prožívalo slovinské písemnictví opožděně svou renesanci, klasicismus i sentimentalismus a zároveň se osobitým způsobem včleňovalo do literárního proudu soudobé evropské romantiky.

Prešernova tvorba, shrnutá posléze samotným básníkem do jediného svazku *Poezii (Poezije)* a vydaná souhrnně necelá dvě léta před jeho smrtí, za naprostého nezájmu tehdejšího slovinského čtenářstva, je poezií subjektivního životního prožitku, nejosobnějším vyznáním a zpovědí básníkovy vnitřního světa. Prešeren byl v slovinské literatuře první a nadlouho jediný, kdo měl odvahu pohlédnout bez morálních předsudků a dobových konvencí na vnitřní život jedince a odhalit jeho citové i mravní krize. Milostné básně Prešernovy, inspirované převážně hlubokým citem k lublaňské krasavici Julii Primicové, tragické, osudové lásce jeho života, pohoršovaly svou upřímností i svým vášnivým zaujetím pro dotud tabuizované oblasti lidského života

¹ Srov. Štefka Bulovec, *Prešernova bibliografija*, Maribor 1975, 760 str. Tato publikace obsahuje soupis literatury až do roku 1970 a představuje dnes spolehlivé východisko veškerého prešernovského bádání.

všechny tehdejší lublaňské filistry a pokrytce; byly jednou z hlavních příčin neustálého konfliktu básníka s nechápajícím a malicherným slovinským prostředím i s rakouskými úřady, které až do konce života pronásledovaly Prešerna jako nebezpečného „freigeista“ a „revolucionáře“.

Prešernova poezie však nebyla jen intimní lyrikou úzce osobního okruhu a dosahu. Byla to v pravém slova smyslu poezie své doby a svého národa. Právem bylo o tomto básníkovi napsáno, že cokoli velkého a významného žilo v jeho době, žilo i v něm a v jeho verších, pročištěno a umocněno básnickou objektivizací k nadčasové a univerzální platnosti. Společenské rozpory a třídní konflikty, před nimiž většina Prešernových současníků zavírala oči nebo si je nedovedla ani plně uvědomit, zachycoval ve svém díle s nebyvalou jasnozřivostí, pronikaje až k samé podstatě společenského zla. Stačí připomenout verše namířené proti společnosti, ve které je „*všude jen shánka po penězích*“, ve které „*lidé se jen koří zlatému bohu*“, anebo jiné, jimiž dospěl k hořce pravdivému poznání, že „*člověka pouze dle toho si cení, kolik je s to zaplatit*“. Ať už však Prešeren psal tyto básnické invektivy proti peněžní morálce soudobé společnosti, anebo vyjadřoval svou touhu po svobodě a sociální spravedlnosti, ať se vyznával ze svého milostného citu, anebo zpíval o lásce k porobenému, trpícímu národu, pokaždé vyrůstala jeho poezie z hlubokého osobního prožitku a vnitřního nezbytí.²

Prešernova lyrika byla poznamenána tragickým viděním života a světa. Toto její ladění však nebylo nějakou poetickou truchlorouškou. Bylo podmíněno trpkou zkušeností básníkovy života, ve kterém se soukromé hoře násobilo tragickým údělem příslušníka malého nesvobodného, nestátního národa. Prešeren tak sdílel lidský i umělecký osud nejednoho z básníků, kteří pro svůj lidový původ, pokrokové smýšlení, pro své nezastírané sympatie k revolučnímu úsilí lidových mas i pro svůj společenský a umělecký nonkonformismus zůstali za svého života nepochopeni, ba přímo zneuznáni, a jejich význam pro národní kulturu byl plně oceněn teprve dlouho po jejich smrti. V soukromém životě nešťasten, zklamán v lásce, s tíživým pocitem věčného kandidáta existence, chápán a uznáván jen hrstkou přátel, kteří však jeden po druhém umírali (1835: Matija Čop, nejbližší spolupracovník a rádce; 1839: polský revolucionář Emil Korytko, internovaný rakouskou policií v Lublani, znalec a sběratel slovanské lidové slovesnosti; 1840: Andrej Smole, nadšený propagátor slovinské literatury a vydavatel slovinských lidových písní), vykupoval se Prešeren ze svého osobního neštěstí poznáním o vznešeném, nadosobním poslání básníka, o jeho službě a odpovědnosti vlastnímu národu i celému lidstvu. Toto zavazující poznání zaznívá co chvíli z veršů Prešernovy zralé poezie — nejvýmluvněji snad v básni *Nezpráchnivělé srdce*. Právě proto, že si uvědomoval velkou mravní odpovědnost básníka, dovedl si uchovat svou lidskou i uměleckou nezávislost a hrdost i v nesvobodném ovzduší metternichovského absolutismu, v letech Svaté aliance, kdy nejednen prodejny slovinský literát psal — na pokyn shora i „dobrovolně“ — servilní chvalozpěvy na habsburského mocnáře, verše proniknuté oddanou loajalitou a dynastickým patriotismem. Prešeren naproti tomu nepřestával až do konce života zdůrazňovat, že psát poezii by měl člověk jenom tenkrát, když mu

² Slov. Boris Paternu, *France Prešeren in njegovo pesniško delo I—II*, Ljubljana 1976—1977, 304 + 352 str.

opravdu něco leží na srdci a když cítí, že to musí vyslovit, aby se osvobodil.

Počátky Prešernovy básnické tvorby spadají do let jeho vysokoškolských studií v Lublani. Mladistvé práce veršem, o nichž se zmiňuje i v jednom ze svých dopisů Copovi, nedošly však uznání v očích Kopitarových, a většinu z nich Prešeren později sám spálil. Ale už první tištěné básně prozrazovaly, že s Prešernem vchází do slovinské poezie skutečný básník, bez jehož osobitého přínosu by poezie evropského romantismu byla podstatně chudší.³

Studovat vývoj, modifikace a proměny romantismu v kterékoli národní oblasti slovanského jihu znamená obrátit pozornost od problematiky tzv. velkých literatur, které bývaly tradičně ohniskem literárního dění a uměleckých výbojů, k literárnímu procesu malých národů, které v první polovině 19. století teprve hledaly cesty a způsoby, jak se vymanit z kulturního provincialismu, jak rozšířit dosavadní obzory a vydobýt domácí literární tvorbě širší mezinárodní prostor, z jehož myšlenkového proudění by se mohla odrazit a pak se do něho jako aktivizující činitel znovu vrátit. Znamená to dále přihlídnout ke všem specifickým funkcím, které tyto literatury musely plnit v národním a společenském životě své doby. Posléze, nikoli však na posledním místě, předpokládá studium jihoslovanského romantismu — v našem případě básnického díla Prešernova — i důsledný zřetel k domácí slovesné tradici, která měla pro formování romanticky orientované tvorby nemenší význam nežli dříve tolik zdůrazňované zahraniční podněty a vlivy.

Slovinská literatura byla literaturou malého národa, jehož existence visela po staletí téměř na vlásku. Vzhledem k tomuto trvalému existenčnímu ohrožení vystupovala téměř po celou dobu jejího vývoje značně do popředí funkce národně mobilizující a výchovná — mnohem více nežli třeba i v literatuře české nebo slovenské. A tato funkce upevňovat vědomí o sebevědomí národního celku se nejjednodušeji dostávala do konfliktu s vlastními uměleckými a poznávacími hodnotami literární tvorby. Mnohá díla, figurující co do skutečného významu spíše jen na okraji literárního dění, bývala brána v ochranu a nekriticky přeceňována jenom proto, že byla psána slovanským jazykem a prostoupena národně mobilizující nebo vlastenecky výchovnou tendencí. A naopak díla, která se pokoušela tuto v podstatě obrozeneckou, osvětářskou koncepci překonat — ať už syrově střízlivým pohledem nebo krutě a výsměšně demaskující satirou nebo konečně tragickým životním pocitem jedince vystaveného neřešitelným životním rozporům —, narážela neustále na nepochopení a houževnatý odpor. To je ta druhá, méně sympatická tradice slovinské literatury — tradice, která právě v období romantismu zabránila zavržením rozpoznat genialitu Prešernovu a která neblaze zasáhla i do nejjednoduššího z uměleckých osudů novější doby.

Počátky romantismu i jeho další vývoj a osudy spadají na slovanském jihu do období nedořešených sporů i bojů o charakter jednotného spisovného jazyka a pravopisu i o celkovou orientaci literární tvorby psané tímto jazykem. Tato základní společná problematika se však v jednotlivých národních oblastech odrážela v různé podobě a různým způsobem.

V srbské literatuře šlo o spory a boje mezi jazykově literární koncepcí Vuka Stefanoviće Karadžiče, preferující tzv. štokavské nářečí i slovesnost

³ Srov. Boris Paternu, *France Prešeren in naš čas*, in: *Pogledi na slovensko književnost. Študije in razprave I*, Ljubljana 1974, 357—366.

vzniklou na tomto nářečním základě, a mezi zastánci staršího „slavenosrbského“ úzu i orientace. Také stoupenci charvátského ilyrského hnutí se hlásili k Vukovu programu a k jeho reformám, podporovali je i ve svém vlastním prostředí a byli ochotni opustit starší tradice tzv. kajkavského písemnictví, které ostatně v té době procházelo obdobím stagnace. Ilyrský program byl však ve svém celku pro Charváty natolik přitažlivý, že nenarazil na určitější názorovou opozici a dokázal zmobilizovat rozhodující národotvorné i kulturní síly. Názorové diference uvnitř ilyrského tábora, pokud se vůbec vyskytly, nenarušovaly v ničem podstatném celkovou základní orientaci společenského a literárního programu; týkaly se spíše rozdílných způsobů nebo cest, jak tento ilyrský program uskutečnit. Takovou povahu a ráz měly např. diskuse o národním charakteru ilyrského písemnictví, jehož chtěl Stanko Vraz dosáhnout příklonem k lidové slovesnosti (jihoslovanské i jinოსловanské), kdežto jiní Ilyrové, např. Ivan Mažuranić, zdůrazňovali spíše význam literárních tradic dubrovnicko-dalmatských.⁴

Literární situace v Slovincu byla odlišná v tom smyslu, že tam nešlo o radikální přerušeni jazykově literární kontinuity jako u Srbů v případě tradic slavenosrbských a u Charvátů kajkavských. Také příklon k novému pravopisnému systému, k tzv. gajici, která sblížila Slovinci jak s Charváty, tak i se Srby, proběhl bez halasnějších sporů se zastánci staršího, značně rozkolísaného úzu (tzv. metelčice nebo dajnčice). K ostrému a zásadnímu střetnutí došlo zato v otázce celkové orientace slovinsky psané literární tvorby, a to mezi velkorysou a modernější koncepcí tzv. čbeličarů, mladých obrozenců sdružených kolem almanachu *Krajnska Čbelica (Kraňská včelka)* v čele s Prešernem, Čopem a Smolem, a staromileckými, konzervativními představiči Jerneje Kopitara a jeho stoupenci.

Jakožto obrozenský pracovník vyznačující se spíše filologickým vzděláním a vědeckou erudicí než literárním rozhledem a uměleckým vkusem položil Kopitar základy nikoli slovinskému básnictví, ale slovinské jazykovědě, popřípadě slavistice. Jakkoli znal evropské literatury a v jejich výtvořech spatřoval významný prostředek jazykové i národní kultury, celá jeho obrozenská činnost směřovala k tomu, aby byly vytvořeny předpoklady pro rozkvět mnohonářečního slovanského písemnictví, které mělo podle Kopitarových nereálných představ v budoucnu přerůst v jedinou a jednotnou literaturu slovanskou. Bylo proto pochopitelné, že se tyto Kopitarovy koncepce musely dostat do konfliktu s programem těch slovinských obrozenských pracovníků, kteří jako Prešeren a Čop respektovali základní tendence historického vývoje a ve shodě s nimi usilovali povznést slovinský jazyk i slovinskou literaturu na úroveň ostatních, vyspělejších evropských jazyků a literatur.⁵

Rozporuplnost Kopitarovy osobnosti ukazuje nad jiné výmluvně dvojí odlišný smysl, jaký dostalo jeho působení mezi Slovinci (na jedné straně) a mezi Srby (na straně druhé). Zatímco v Srbsku se Kopitarův obrozenský program, jeho názory i podněty staly inspirující složkou epochální činnosti Vuka Stefanoviće Karadžiče a Karadžičovým prostřednictvím se pak podílely též na vzniku a formování srbského romantismu, ve Slovincu samotném působily

⁴ Srov. Antun Barac, *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije I*, Književnost ilirizma, Zagreb 1954, 149—160.

⁵ Srov. Jože Pogačnik, *Jernej Kopitar*, Ljubljana 1977.

spíše opačně: jako názorová opozice a překážka v rozvoji v podstatě téhož literárního programu a stejně orientované tvorby, vyvolávající konflikty a střetnutí s koncepcí prosazovanou Prešernem a Čopem.

Na rozdíl od Charvátů neměla slovinská buržoazie Prešernovy doby zformulován svůj nacionální program, ani svou obrozenskou ideologii. Měšťanské vrstvy, které v Charvátsku představovaly největší oporu národního hnutí a ilyrského programu, byly v Slovinsku zasaženy procesem odnárodnění. Bylo proto pochopitelné, že se Prešeren s Čopem pokoušeli působit na odnárodněle měšťanstvo a nepřiliš početnou slovinskou inteligenci uměleckou silou poezie, přesvědčení, že jakýkoli životaschopný obrozenský program a literární úsilí v jeho duchu musejí nutně počítat s jejich zájmem, účastí a podporou. Také Prešeren chtěl postavit svůj literární program i svou vlastní básnickou tvorbu do služeb národního a politického zápasu; nechtěl však přitom slevovat ze svých náročných představ o literární tvorbě jakožto autentické hodnotě, odmítal ji obětovat, odmítal, aby suplovala nejrůznější společenské funkce, které tehdejšímu společenskému organismu scházely. Proto i Prešernova koncepce literatury angažované v národních a společenských zápasech se v jeho vlastní tvůrčí praxi realizovala jiným způsobem než např. u černohorského básníka a vladyky Njegoše a ilyrského básníka a politika Ivana Mažuraniče, počítajíc mnohem více s uplatněním básníkovy subjektu.⁶

Je tedy zřejmé, že jednotlivé literární projevy spojované s představou romantismu byly na slovanském jihu natolik různorodé, mnohotvárné a národně i osobnostně individualizované, že je nelze bez zjednodušujících deformací uvést na společného jmenovatele. Chceme-li však i přes tuto národní originalitu a individuální neopakovatelnost stanovit některé typologicky shodné rysy, které by umožnily specifikovat romantismus v jugoslávských literaturách vzhledem k romantismu jinოსlovanskému a zejména západoevropskému, můžeme alespoň v základním obrysu poukázat k některým společným souvislostem. Je to především spojování osobní problematiky tvůrců s problematikou národního kolektivu, jehož se cítili mluvčím — činné sepětí slovinských, charvátských, srbských a černohorských básníků s osvobozenec-kými snahami a bojem jednotlivých národních společenstev. Tato myšlenková symbióza osobního a společenského měla pak u všech význačných představitelů jihoslovanského romantismu vliv na genezi tzv. romantického hrdiny, na uměleckou transformaci ostatních romantických představ, názorů i básnických obrazů. Je to — za druhé — symbióza literatury s lidovou slovesností, která v různém stupni, rozsahu a různé intenzitě ovlivnila charakter romantické tvorby, a to ve všech jejích složkách — od základního ideového plánu přes vlastní uměleckou výstavbu až po subtilní otázky stylu a metriky. Vzájemný vztah literatury a lidové slovesnosti byl v tvorbě jihoslovanských romantiků tak těsný a mnohotvárný, že lze říci, že vlastní jádro romantické literární tvorby z lidové slovesnosti přímo vyrůstalo, a všechny ostatní literární tendence byly pak uváděny ve vztah k ní.

Další typologickou zvláštností je také určitá stylová promiskuita (jen

⁶ Srov. Juraj Martinović, *O nekim specifičnostima slovenačkog romantizma u odnosu prema srpskom i hrvatskom*, Putevi 10, 1970, 129—139. Boris Paternu, *Recepčija romantike v slovenski poeziji*, in: *Pogledi na slovensko književnost*, 159—216.

v ojedinělých případech skutečná umělecká syntéza), spojující prvky romantické poetiky s odkazem starších vývojových období: preromantismu, sentimentalismu, klasicismu, dokonce i renesance a antiky — jako právě u Prešerna. S tím do značné míry souvisí i skutečnost, že na slovanském jihu nebyl zdaleka tak ostrý a radikální přechod mezi klasicismem a romantikou jako ve většině evropských literatur; a také pozdější přechod od romantiky orientované tvorby k realismu probíhal plynuleji a se zřetelnější kontinuitou.

Právě prostřednictvím romantických děl proniklo jihoslovanské písemnictví poprvé jako celek do širšího mezinárodního povědomí — vytvořivši hodnoty, které se staly trvalou součástí evropské i světové kultury.⁷

„Čím častěji čteš Prešerna, tím hlubšího nabýváš přesvědčení, že je to básnický zázrak,“ napsal Oton Berkopec. „Neboť kdo zná slovinskou poezii před Prešernem, žasne nad jeho lyrikou jako před zázračným vodotryskem, jenž pramení z božské inspirace. Studujte básnický jazyk Prešernův, dobu, v níž žil, a udiví vás ve srovnání s kterýmkoli z básnických velikanů doby romantické. Jeho velikost je právě v tom, že se objevil bez tradice, bez předchůdců. Jako mohutný meteor se objevil a zanikl. Zanechal jen drobnou knížku básní, ale jaký to odkaz! Co by mohla poskytnout květinová zahrada slovinské lyriky devatenáctého století, kdyby nebylo této čarokrásné bolestné růže na jejím záhonu? Ze štáv jejich kořenů vykvétala plaše lyrika Simona Jenka, Frana Levstika, Simona Gregorčiče, Josipa Stritarra, Antona Aškerce, ale čím více zúrodňovalo dílo Prešernovo nové a nové básnické generace, tím větší, tím krásnější sejevily jeho Poezie [. . .]“⁸

Třebáže Prešernova básnická tvorba vyrůstala především z národních zájmů a potřeb i z individuálního zaujetí umělce, neuzavírala se ani podnětům a působení vývojově pokročilejších a umělecky vyspělejších literatur zahraničních. Slovinská literární věda věnovala v posledních letech zvýšenou pozornost právě těmto mezinárodním souvislostem Prešernova díla, takže lze dnes už závazně nejenom stanovit rozsah, povahu a intenzitu zahraničních vlivů na formování Prešernovy poezie, ale také specifikovat její jedinečný přínos evropskému básnictví.⁹

Prešeren ponechal stranou celou sféru romantismu francouzského i italského a vedle prvků preromantických čerpal tvůrčí podněty z okruhu obou romantických škol německých — starší, tzv. jenské, a mladší, heidelberské — dále z Byrona a byronismu a konečně z komplexu romantiky slovanské — v rozpětí od Kollára po Mickiewiczze.

Z těchto rozličných směrů, škol i období evropské romantiky přejal a rozvinul Prešeren pouze určité ideové, tematicko-motivické a formální složky, a to z hlediska, které po celou dobu jeho básnického tvoření zůstalo v podstatě neměnné. Toto hledisko bylo rozhodujícím způsobem ovlivněno Prešernovým prožitím a přetlumočením odkazu antické kultury, zejména římské, která se podílela už od básníkovy mládí na formování jeho estetického

⁷ Srov. Julius Heidenreich, *Jak se dívat na srbochorvátský romantismus*, Československo-jihoslovanská revue 9, 1939, 179—191

⁸ Srov. *Hvězdy nad Triglavem. Moderní poesie slovinská*. Vybrali a uspořádali Oton Berkopec a Josef Hora, Praha 1946², 91n.

⁹ Srov. Janko Kos, *Prešernov pesniški razvoj*, Ljubljana 1966; *Prešeren in evropska romantika*, Ljubljana 1970; Juraj Martinović, *Apsurd i harmonija. Jedno vidjenje Prešernovog pjesničkog djela*, Sarajevo 1973.

ideálu. Souběžně s tímto odkazem antiky působil na Prešerna i myšlenkový svět evropského racionalismu a kriticizmu, a to rovněž v širokém časovém rozpětí od myslitelů antických až po básníkovy západoevropské předchůdce a současníky. Romantismus byl tedy jen jedním ze tří zdrojů, z nichž rostla Prešernova poezie ke své národní a individuální originalitě.

Máme-li nyní tuto prešernovskou variantu jihoslovanského a evropského romantismu blíže specifikovat, je nutno proniknout až k samému jádru Prešernovy básnické výpovědi, v jejíchž základech je dualisticky prožívaný rozpor mezi skutečností a ideálem. Jakkoli je tento dualismus ve svých obecných rysech společný většině evropských romantiků, jakkoli sblížuje Prešernovo dílo zejména s dílem Máchovým, jeho konkrétní motivace, podoba i vyústění u Prešerna se od díla ostatních romantiků dosti zřetelně liší.

Pro Prešerna nebylo přijatelné řešení, s jakým se setkáváme např. u Byrona a u evropského byronismu: neviděl východisko ve vypjatém individualismu, v solipsismu izolovaného vydědence, který se vědomě otočil zády ke společnosti a popřel ji, když dospěl k poznání, že se v ní básníkem postulovaný ideál nemůže uskutečnit. Nepřijal však ani řešení, které nabízela romantika německá: totiž útěk před skutečností do světa metafyzické nebo náboženské spekulace. Konflikt mezi jedincem a společností byl pro Prešerna konfliktem uvnitř konkrétní společenské skutečnosti a básníkovy úsilí tíhlo vytrvale k rovnováze obou těchto pólů, nikoli k absolutizaci jednoho z nich. Když poznal, že takové rovnováhy nelze ve sféře osobního života dosáhnout, pokoušel se o ni alespoň v oblasti básnické tvorby. A zde je patrně základní paradox romantické tvorby Prešernovy: jeho poezie vydává svědectví o neřešitelnosti konfliktu mezi jedincem a světem, mezi ideálem a skutečností, je jakoby přímo fascinována úsilím odhalovat konfliktnost těchto vztahů v jejich nejruznějších podobách — a přitom je sama výsostnou konkretizací rovnováhy a harmonie svých jednotlivých složek, uměleckou realizací ideálu, o jehož nedosažitelnosti vypovídá její ideová náplň.¹⁰

Z Prešernova básnického díla patří k tomuto romantickému okruhu verše vzniklé z průběhu třicátých let a z nich zejména *Znělkový věnec* (1834) a *Křest na Savici* (1836), nejrozsáhlejší básnický text Prešernův. Obě tato díla vnitřně spojuje dvojediný prožitek soukromého osudu básníkovy a společensko-národního údelu Slovinců. Přijmeme-li rozčlenění Prešernovy poezie na tři základní významové vrstvy básníkovy výpovědi — erotické, světonázorové a národně kulturní —, představují právě tato dvě díla jejich nejúplnější syntézu.

Ve *Znělkovém věnci* i v epické skladbě *Křest na Savici* je postaven do protikladu Prešernův tragický prožitek světa, podmíněný básníkovým poznáním vlastní osobní pozice v soudobé společnosti, lhostejné jak k osudům národního společenství, tak k duchovním hodnotám, s historickou perspektivou takového uspořádání světa, v němž tyto hodnoty dojdou nálezitého uplatnění a pomohou prosadit i lepší příští slovinského národa. Prostřednictvím erotické zpovědi a přes tragicko-pesimistické ladění jednotlivých sonetů, vypovídajících jak o vnitřní neutěšené situaci lyrického hrdiny, tak o svízelném postavení celého národního společenství, vyjadřují obě skladby jako celek Prešernovo úsilí překonat harmonizující silou umění disonance v tra-

¹⁰ Srov Janko K o s, *Prešernov pesniški razvoj*, 140 n.

gickém životním pocitu a zároveň přesvědčení, že právě tvorba uměleckých hodnot je umělcův neúčinnější prostředek v národním a společenském zápase. V tom je i skutečný smysl Prešernova sebezpripodobnění k Orfeovi, kdy se prastarý mýtus o spásonosné síle umění aktualizuje ve zcela konkrétní historické situaci slovinského národního společenství. Geneze romantického hrdiny Prešernova znamená tak zároveň zrod novodobého člověka a jeho problematiky v slovinské literatuře, člověka, který prostřednictvím romantické poezie vyslovuje tragický prožitek svého lidského údělu — a to jak v aspektu národněspolečenském, tak individuálně existenčním.

Bývalo zvykem pokládat *Křest na Savici* za výraz Prešernovy hluboké životní krize, kterou prožíval bezprostředně po tragické smrti svého přítele a nejbližšího spolupracovníka Matiji Čopa. Některým badatelům se tato veršovaná poéma jevila dokonce jako dílo, v němž se Prešeren dočasně přimknul ke světu křesťanské filozofie, k její víře v posmrtný život, k jejím příslibům pravého štěstí až na onom světě.¹¹ Přihlédneme-li však k Prešernově předchozí tvorbě, zejména k sonetům vzniklým po *Znělkovém věnci*, zjistíme, že *Křest na Savici* neznamena žádnou zásadní změnu básnickovy světonázorové orientace a že i všechny motivy, obrazy a představy z křesťanské myšlenkové sféry mají v tomto díle podobnou funkci, jakou měly v Prešernově tvorbě už dříve: totiž básnický konkretizovat tragickou situaci jedince vystaveného rozporům soudobého světa, v němž se jako občan i jako bytost soukromá cítil cizincem. Ostatně vznik poémy se nedá omezovat na poměrně krátké období bezprostředně následující po Čopově smrti; šlo naopak o tvůrčí záměr mnohem staršího data i o dlouhodobější proces vlastní umělecké realizace.

Prešernův *Křest na Savici* se skládá z *Úvodu* a z vlastního jádra básnické výpovědi, kterou Prešeren označil jako *Křest*. Toto kompoziční rozdělení má svou myšlenkovou důsažnost: dominantu *Úvodu* tvoří téma národně sociální a vlastenecké. Hrdina Črtomir v něm ještě nevystupuje jako individuální osoba, ale spíš jako mluvčí národního kolektivu, jeho touhy po svobodě a svébytné existenci. V druhé části proniká naopak do popředí téma erotické zpovědi a jejím prostřednictvím se rozšiřují i obzory Črtomirova vnitřního světa. Tak se erotická a nacionální tematika prolínají na širším a závažnějším pozadí životního názoru, nalézající v něm svoje zakotvení i svoji perspektivu. A právě tato složka, vypovídající o Prešernově světovém názoru, tvoří myšlenkové ohnisko celého díla.¹²

Črtomir vstupuje do příběhu jako člověk osudově spjatý s prostředím, ve kterém se narodil, totiž se světem pohanského společenství: jeho myšlenka na sebevraždu je motivována poznáním, že toto společenství, jehož byl součástí, bylo násilným pokřesťanštěním navždycky zlikvidováno. Znovu, ale jinak nežli v dřívějších básních projevuje se zde Prešernovo přesvědčení, že životní štěstí jedince nespočívá v samotném ideálu, ale v tom, nakolik je

¹¹ Srov. Anton Slodnjak, *Slovenska romantična poezija (1830—1848) v odnosu do slovanskih i neslovanskih literatur*, Slavistična revija 11, 1958, 1—18. Srov. dále Slodnjakův syntetický nástin *Jugoslovanske književnosti v dobi romantike, njihovi medsebojni odnosi in mesto v svetovni književnosti*, Prostor in čas 1, 1969, 393—403.

¹² Srov. Boris Paternu, *Prešernov Krst pri Savici*, in: *Pogledi na slovensko književnost*, 217—318.

tento jedincův ideál v souladu se skutečností, s historicky konkrétní životní realitou.

Taková je tedy výchozí situace Prešernova hrdiny, jeho počáteční vnitřní stav. Když se myšlenka na šťastný život v rodném společenství ukáže jako nereálná, přimkne se Črtomir tím úporněji k představě životního naplnění v erotické sféře, naplnění, jaké by mu mohla poskytnou opěťovaná láska k Bogomile, navzdory bezútěšnému osudu národního společenství. Ale i tyto hrdinovy naděje se postupně odhalují jako iluzorní: Bogomila dala slib věčného panenství a odsunula tak představu jejich společného štěstí až do posmrtného života.

Jak si však vysvětlit Črtomirův souhlas s Bogomilinou prosbou, aby se on sám dal pokřtít? Znamená to snad, že Prešernův hrdina se ztotožnil s představou konečného štěstí až na onom světě? Zdá se, že hrdinova ochota dát se pokřtít je projevem jeho rezignace, dokonce přímo lhohostejnosti ke všemu, co se s ním děje; jako by mu vůbec nezáleželo na štěstí, na lásce, které nemohou dojít svého naplnění už zde na zemi. Také motivace Bogomilina rozhodnutí přijmout křesťanskou víru je vysvětlitelná především touhou po trvalém spojení s Črtomirem, a nikoli záměry ryze náboženskými. Po této stránce je Bogomila ztělesněním onoho principu, který se upíná k vnitřnímu ideálu bez zřetele na možnosti, jaké k jeho uskutečnění poskytuje objektivní životní realita: upíná se cele k perspektivě trvalého, věčného štěstí na onom světě a přehlíží možnosti, jaké jí poskytuje pozemský život.

Nejde tu však o konfrontaci dvou světových názorů: náboženského (Bogomila) a nenáboženského (Črtomir); spíš je zde konfrontován dvojí milostný zážitek: v případě Bogomily je to zážitek natolik zvnitřnělý a sublimovaný, že rezignuje na jakoukoli spojitost se skutečností a hledá naplnění výlučně ve sféře citů a vizí. Črtomirovo pojetí erotického ideálu je naopak takové, že neustále osciluje mezi ideální představou a skutečností, počítajíc s možností realizace „zde“ a „nyní“.

V tomto smyslu není tedy *Křest na Savici* nějakým zvratem v Prešernově básnickém vývoji: shrnuje pouze problémové okruhy a motivy, s nimiž se čtenáři Prešernovy poezie setkali už dříve, počínajíc básní *Rozloučení s mláďím*. Je to nejprve básníkovo přesvědčení o hodnotě jednotlivce, individuálního lidského života, jakkoli je tato hodnota v životní praxi neustále zmarňována. Postava Črtomira je vlastně jen epickou konkretizací, uměleckým zpodoběním jedinice, který se už v básních, jako je např. připomínané *Rozloučení s mláďím*, musel vyrovnávat s podobnou desiluzí. Podobně jako v jeho lyrických básních z třicátých let stojí i ve *Křtu na Savici* v popředí chvíle poznání, tzv. prozření jakožto ústřední zážitek, z něhož pak vyrůstá vědomí tragické osudovosti.¹³

¹³ Srov. Juraj Martinovič, *Apsurd i Harmonija*, zvl. kap. 5.: *Kraj iluzije o harmoniji*, 246 n.

WANDLUNGEN DER GENRE IN PREŠERENS POESIE

Die Entwicklung und Wandlung der Romantik in allen Ländern des slawischen Südens zu studieren heisst von der Problematik des sogenannten grossen Literatures, die in der Vergangenheit Mittelpunkt des literarischen Geschehens und künstlerischer Eroberungen waren, die Aufmerksamkeit abwenden und sie dem literarischen Prozess der kleinen, sogenannten unstaatlichen Völker zuwenden, die in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts erst Wege und Möglichkeiten suchten, ihren Kulturprovinzialismus loszuwerden, den bisherigen engen Horizont zu erweitern und für das einheimische literarische Schaffen einen weiteren internationalen Raum zu erwerben, dessen fruchtbare Ideenkonstruktionen als Sprungbrett dienen würden, dass dieses Schaffen dann als aktivierender Faktor und allgemeiner gültiger Wert zu ihm wieder zurückkehren könnte.

Es bedeutet ferner, alle spezifischen Funktionen in Betracht zu ziehen, die diese Literaturen im nationalen und gesellschaftlichen Leben ihrer Zeit nicht unerfüllt lassen konnten. Und, last but not least, setzt das Studium der südslawischen Romantik eine dauernde und konsequente Beachtung der einheimischen Literaturtradition voraus, die für die Formung des romantischen Schaffens ebenso grosse Bedeutung hatte wie die früher betonten Anregungen und Einflüsse aus dem Ausland.

Die einzelnen literarischen mit der Vorstellung der Romantik verbundenen Äusserungen waren im slawischen Süden so verschiedenartig, vielförmig und individualisiert, dass man sie ohne vereinfachende Deformierungen auf einen gemeinsamen Nenner nicht bringen konnte. Wenn wir jedoch dieser nationalen Originalität und individuellen Nichtwiederholbarkeit einige typologisch übereinstimmende Züge erfassen wollen, die Romantik der südslawischen Literaturen gegenüber der anderen Slawen und insbesondere der westeuropäischen zu spezifizieren ermöglichen, so können wir wenigstens andeutungen auf folgende Tatsachen hinweisen.